

Emne nr. 64

DØD OG BEGRAVELSE

Vi har før spurt om begravelsesskikker: i emneliste nr. 39 om matskikker ved gravølet og i nr. 49 om kirkelige skikker. En del medarbeidere har gitt meget fyldige svar som omfatter hele emnet. Men selv de fyldigste svar ble ikke så utførlige som det er nødvendig for å få tilfredsstillende kjennskap til omsorgen for de døde her i landet. Især alt det som blir foretatt i tiden mellom dødsfallet og begravelsen vet man altfor lite om, stell av liket, likklær og skikker i tiden etter at liket ligger ferdig stelt i kisten til det blir båret ut. Det er derfor lagt særskilt vekt på denne delen av begravelsesskikkene. Vi ber de medarbeiderne som allerede har svart på spørrelistene nr. 39 og 49 om å gå gjennom denne listen også og supplere sine tidligere svar.

Dødsvarsler

Fortell alt De vet om dødsvarsler, de følgende spørsmålene skal bare være en veiledning for å hjelpe hukommelsen på vei:

1. Hva slags varsler kunne vise seg når som helst?
2. Fikk man varsler ved særlige anledninger i årets løp?
3. Hadde folk midler til å få vite hvem som skulle dø i løpet av året, og hvordan måtte man bære seg ad for å få greie på det?
4. Fantes det folk som hadde særlige evner til å forutse dødsfall, og hva opplevde de?
5. Har De hørt om "helligmaur" eller "feigdalus" (små dyr som viser seg i masser på et menneske kort før døden. Man kan ikke kjemme eller vaske dem bort, de kommer alltid igjen, men forsvinner så snart vedkommende er død)?
6. Andre varsler (for eksempel av en persons appetitt (helhunger, moldgråde, adj. moldgråden og lignende))?

Dødsleiet

7. Trodde folk at man burde dø på et bestemt sted i huset og flyttet de derfor den døende dit?
8. Skulle man ordne rommet på en bestemt måte, flytte ting eller noe lignende?
9. Trodde folk at det fantes noe som kunne lette eller vanskeliggjøre døds kampen? (For eksempel bestemte slags fjær i en pute kunne forverre døds kampen, skulle de åpne døren, vinduet, ljoren, rope ut gjennom ljoren eller pipen, gi den døende å drikke av en gryte eller ause, skulle alle i huset legge sin hånd på den døende for å lette døds kampen eller gjøre noe annet?)
10. Sendte de bud etter presten?
11. Fortell om prestebesøk og utdeling av nattverden.
12. Var det andre som man skulle sende bud etter?
13. Bestemte den døende hvordan gravferden skulle være eller om andre ting som skulle gjøres etter døden?

Tiden mellom dødsfallet og begravelsen

14. Hva slags uttrykk nyttet folk for "å dø" (for eksempel somna, flytta, sløkna, fara av osv.)?
15. Hvordan kunne en skaffe seg visshet for at døden var inntrådt (for eksempel ved hjelp av en fjær, et brennende lys, et speil som ble holdt foran den dødes munn)?
16. Husker folk beretninger om skinndøde?
17. Lukket en først øynene og la en mynt på øyeklokken?
18. La en etterpå en salmebok under haken, eller bandt en underkjeven opp med et bind eller en duk?
19. Skulle noen naboer varsles med en gang om dødsfallet?
20. Hvem ble sendt som bud (fremhev forskjellen mellom det første budet og beamannen)?
21. Skulle husdyr varsles om dødsfallet?
22. Hva foretok man seg i dødsrommet (for eksempel åpnet vinduet, hengte hvit duk foran speilet og vinduet, stanset klokken, flyttet ting)?

23. Hvor lang tid gikk det etter inntrådt død før man flyttet liket ut av sengen?
24. Hvorhen ble liket lagt (for eksempel på et bord, en benk)?
25. Ble det lagt på halm?
26. Hva mener man hos Dem når man sier ”ligge på likstrå” (er det halmen i selve sengen, eller halmen som liket blir lagt på etter det er flyttet fra sengen)?
27. Ble sengehalmen brent med en gang etterat døden var inntrådt?
28. Ble også andre ting som f. eks. arbeidsklær som tilhørte den døde brent?
29. Ble likstrået som ikke er det samme som sengehalmen brent etter at kisten var båret ut av gården?
30. Hvor lang tid etter inntrådt død ble liket stelt?
31. Hvem gjorde det?
32. Var vedkommende kledd på en særskilt måte?
33. Ble håret stelt?
34. Ble menn barbert?
35. Ble neglene klippet?
36. Ble liket vasket?
37. Brukte folk likvannet som medisin og ved hvilke sykdommer?

Likklær

38. Hva for ord brukte de for å kle lik (for eksempel sveipa)?
39. Hva heter likklærne (for eksempel likvar, likverja)?
40. Kjenner De til likblæja, liklaken, sveiplaken, hvor stort var det og hvordan ble det brukt?
41. Skulle man bruke brudelakenet til liklaken?
42. Ble liket kledd i under- og overklær?
43. Brukte folk brudgomsskjorten eller brudelinet til likskjorte, eller hadde de en spesiell likskjorte liggende ferdig?
44. Skulle alle likklær være av lin?
45. Skulle føttene på liket være synlige?
46. Skulle liket ha strømper og sko på seg?

47. Skulle det ha et hodeplagg på seg, især kvinnene (hvit linhue)?
48. Var det forskjell på likklær ettersom den døde var gammel eller ung (for eksempel myrtekrans for unge ugifte kvinner)?
49. Hadde barselkoner serskilte likklær?
50. Ble blonder anvendt ved likklær eller lagt langs kanten av kisten?
51. Når begynte man å bruke kjøpte likklær?
52. Hvordan er det nå, blir det kjøpt ferdige likklær og hvordan er de (av papir)?
53. Blir kjøpte likklær kalt for svøp?
54. Husker folk troen om at berøring av likklær eller selve liket skulle hjelpe ved sykdom?
55. Eller tvertom at dette kunne være farlig?
56. Kjenner De til andre kurer, for eksempel at barn ble båret rundt kisten mot "svek"?
57. Ble mynten over øyet senere nyttet som legeråd?
58. Hadde en før i tiden kisten stående ferdig, eller i hvert fall liggende emne til den?
59. Ble det bare brukt trenagler?
60. Var det stropper (for eksempel av bastetau) i kisten til å bære den etter?
61. Hvem laget kisten?
62. Var kisten sort og hvordan ble den sorte fargen laget?
63. Når begynte man å bruke hvitmalte kister?
64. Skulle det være skåret en åpning i kistelokket og hvorfor?
65. Hva nyttet de som underlag i kisten (for eksempel høvelspon)?
66. Hvordan ble puten til kisten laget (for eksempel fylt med tørre humleblad)?
67. Hvordan er det nå, blir kisten kjøpt ferdig og hvilken farge bruke den å ha?
68. Hva skulle den døde ha med seg i kisten av løse gjenstander (for eksempel salmebok, mynter på øyelokket, stål(saks), seiersshuen, tenner som var felt, løstenner, negleavklipp, penger, verdisaker, ringer, jord fra gården, mat og drikke)?

69. Skulle barselkoner ha barnetøy med i kisten?
70. Ble kisten pyntet og hvordan (for eksempel med kors av halm eller bånd)?
71. Strødde de linfrø rundt kisten og hvorfor?
72. La man en plante (hvilken) på liket for å holde insekter borte?
73. Husker folk om man gjorde noe med liket for å forebygge at den døde gikk igjen?
74. Kom noen av slekten og vennene for å overvære når liket ble lagt i kisten og for å holde en andaktsstund, og hva kaltes den (kistelegg)?
75. Fulgte det bevertning etterpå, stundom fest med dans?
76. Hvor sto kisten i denne tid?
77. Når liket sto i et rom for seg i huset, hvordan ble da dette rommet pyntet (f. eks. med lakener med eller uten kors, dekket speil og vinduer, møbler tildekket, kranser, girlander (av granbar), strø av einer eller bar på golvet)?
78. Dersom kisten ble satt på låven eller i et annet uthus (stabbur, fjøs, naust), hvordan ble det da pyntet der?
79. Hvordan ble en barsal eller barhytte laget?
80. Ble en barsal eller barhytte bare brukt om sommeren?
81. Hvis kisten sto i et uthus, ble det strødd bar mellom husdøren og stedet er kisten var?
82. Skulle liket ligge med benene mot døren?
83. Ble lokket lagt på eller la en bare en duk over ansiktet?
84. Hvordan var ansiktsduken i Deres bygd?
85. Hva kaltes den (for eksempel salvét)?
86. Kom naboer og venner (også barn) for å se liket mens det lå i kisten?
87. Har de fått gravkapell i Deres bygd og når?
88. Dersom det finnes gravkapell, hvordan har skikkene forandret seg, eller er de helt enkelt forsvunnet?

Sorg

89. Skulle man unngå støy og larm mens liket sto på gården?
90. Var det andre ting som ikke skulle gjøres i den tiden?
91. Kjente man ellers begrepet "sørgetid" og hvor lenge varte den?
92. Hva anså folk som sømmelig ferd under sørgetiden og hva burde man absolutt ikke gjøre?
93. Hadde folk sørgedrakt ved begravelsen (bare under begravelsen) og hvordan var den (for menn, kvinner, ungdom, barn)?
94. Hadde enken en særskilt sørgedrakt?
95. Kjenner man noen overlevering, fortellinger eller ordtak, som advarer mot for meget sorg og gråt?
96. Har De hørt at man kan vekke en døende, ja til og med et gravlagt menneske til live igjen gjennom gråt?
97. Kjenner folk gamle råd for å lindre sorgen etter en avdød?

Synge ut liket

98. Skulle likferden være på en bestemt ukedag eller på søndagen?
99. Hvilke ord bruker man i Deres bygd for begravelse?
100. Før den døde ble bragt til kirkegården, ble liket sunget ut. Hvordan foregikk det i Deres bygd, i huset eller i godvær på tunet?
101. Ble lokket tatt av kisten?
102. Dersom kisten var lukket, var det da lagt et åkle på kisten og hvordan var åkleet (form, farge, måten det var lagt på)?
103. Ble det brukt lys, og hvordan ble de plassert, på kisten eller på et bord ved siden av?
104. Hvor mange lys brukte man (to til gifte, ett til ugifte)?
105. Hva gjorde de med lysene når kisten ble båret ut?
106. Dersom lysene ble båret foran kisten, hvem bar dem (to kvinner, smågutter, to menn, kjøkemesteren)?
107. Hvor langt ble lysene båret?
108. Hva gjorde man med lysene etterpå (skulle de bringes til kirken)?
109. Skulle det før brenne lys hele natten før begravelsen?

110. Vær snill å fortelle alt det De har hørt om våkenatten (likvaka, vakeleik, vokestove).
111. Når sluttet de med våkenatta?
112. Husker folk gråtekoner i Deres bygd?
113. Sang folk liksalmer på en særegen måte?
114. Er det alminnelig nå at presten er tilstede i hjemmet og holder tale?
115. Når ble dette skikk i Deres bygd?
116. Hvordan var det før uten prest, da sangeren, læreren eller en annen mann som var tinget, sang ut liket?
117. Skulle det drikkes til "velfarsskål" (ferdaskål, godnattskål) før de bar liket ut?
118. Hva drakk man, og hvordan foregikk det?
119. Hvem bar liket ut av huset?
120. Skulle de nærmeste pårørende være fri for det?
121. Hvordan er det nå?
122. Skulle liket bæres ut med fotenden først eller med hodet først?
123. Skulle kisten settes ned (tre ganger) på terskelen?
124. Husker folk beretninger om "likdøren" (en åpning som ble saget i veggen for å få kisten ut og for å unngå den alminnelige døren, åpningen ble etterpå lukket igjen)? Kjenner man gårder hvor det er merker i veggen etter en slik likdør?
125. Ble det strødd med bar på tunveien?
126. Satte de kisten ned på tunet?
127. Fikk bærerne da skjenk, dram eller krusøl?
128. Fulgte kvinner med likfølget ut på tunet eller et stykke videre og gikk så hjem igjen?
129. Fulgte bare få menn med til kirkegården?
130. Når begynte kvinner å følge med til kirkegården?
131. Er det en ny oppfatning at jo flere som er med, dess ærefullere er det?

132. Var veien pyntet med bar (hakket eller hel), "æresport", grantrær ved bestemte steder (husdør, tungrind, veikryss), hauger av granbar e.l.?
133. Hadde gårder som lå ved kirkeveien pyntet der hvor gårdsveien møter hovedveien med granbar og grantrær, og hvorledes? Kan De sende noen bilder av pynting som er nevnt under 132 og 133?
134. Er det vanlig å heise flagg på halv stang når noen er død i nabolaget, og når kom det i bruk?
135. Hvem heiser flagg på halv stang, slektninger, naboer, venner, gårder langs kirkeveien?
136. Gikk flaggene til topps når jordfestelsen var over?
137. Var det i tilfelle når folk hørte kirkeklokkene eller etter hvert som de så begravellesfølget vende tilbake?
138. Er dette i senere år (fra hvilken tid) blitt forandret slik at man nå flagger på halv stang hele dagen?
139. Stanset likfølget ved hver gård de kom forbi og sang?
140. Hvordan mottok folk på gården likfølget (vinket med hvite klær)?
141. Sang de også ved gårder som de fór forbi med båt?
142. Husker man at likferdsfolket skulle rope høyt (høysta) når de dro over en høyde eller kom mot en gård?
143. Husker folk noen "kvilestein" eller "likstein" som bærerne satte kisten på for å hvile på veien til kirkegården?
144. Skulle kisten ikke settes ned på marken?
145. Når kisten måtte kjøres til kirkegården, hvilket underlag ble nyttet under kisten?
146. Skulle hesten som dro kisten ha en bestemt farge (være så mørk som mulig)?
147. Husker folk noe annet om denne hesten (for eksempel at den ikke måtte være med føll)?
148. Skulle men kjøre så langsomt som mulig til kirkegården?
149. Kjørte de fortere (ikke for fort) på hjemveien, eller var det en ren kappkjøring på hjemveien?

150. Hvem brukte å kjøre likvognen?
151. Gikk kjøreren ved siden av likvognen?
152. Satt sangeren på kisten?
153. Hvordan foregikk transporten på slike steder der hverken båt eller kjøretøy kunne brukes (for eksempel i "lingser" på to hester)?
154. Hadde de etterlevende anledning til å få vite noe om den døde skjebne (for eksempel av låten i kirkeklokkene, av lysene på kisten)?
155. Var det noen som alltid ble salige (f. eks. kvinner som døde i barselseng, menn som omkom på sjøen, alle som døde på en søndag)?

På kirkegården

156. Dersom kisten ble kjørt, hvem skulle løfte den fra vognen og hvor ble den satt ned (var det stilt fram en krakk)?
157. Ble andre redskaper til begravelsen (f. eks. bære) oppbevart i kirken?
158. Hvem eide disse?
159. Hvem bar kisten inn på kirkegården?
160. Gjorde de noe bestemt med likhesten, mens liket ble gravlagt?
161. Møtte presten opp ved inngangen til kirkegården?
162. Ble kisten båret rundt kirken (hvor mange ganger og hvilken vei)?
163. Ble kisten båret inn i kirken?
164. Ble det sunget mens kisten ble båret til graven?
165. Ble kisten båret rundt graven (hvor mange ganger og hvilken vei)?
166. Ble det ringt når det var jevnet over graven?

Graven

167. Når fikk Deres bygd en fast graver?
168. Har graveren et navn hos Dem (f. eks. lut(t)engraver eller kulegraver) og hvilken mening hadde slike navn?
169. Hvem kastet opp graven før man hadde fast graver, ble det gjort i forveien eller ved selve begravelsen?
170. Var det før i tiden naboene til den døde som kastet graven igjen, også dersom graveren hadde gravd den?

171. Når det var jordfesting med det samme, kastet mennene da en spade jord på kisten etter jordfestingen?
172. Hvilken mening la man i jordfestingen?
173. Satte man en staur eller annet merke i graven til jordfestingen kom?
174. Hvordan ble gravene stelt og pyntet etter begravelsen i eldre tid?
175. Hvordan er det nå, er det bestemte dager (helgemesse 1. november, julaften, nyttårsaften eller andre dager) en besøker gavene og pynter med blomster, kranser, lys, juletre?

Særlige tilfelle

176. Fikk en selvmorder samme stell og samme likklær som andre?
177. Ble kisten båret gjennom kirkegårdsporten eller skulle den løftes over gjerdet eller muren?
178. Fortelles det at liksleden skulle etterlates på eller ved kirkegården?
179. Hvor lå graven til selvmordere på kirkegården?
180. Hvordan og hvor ble de udøpte barn begravd?
181. Hva gjorde de med lik av for tidlig fødte barn (stakk dem inn i kirkemuren)?

Gravøl

182. Hvilket ord bruker man i Deres bygd om gavøl?
183. Hvem ble sendt som bud for å be til begravelse (mann, kvinne, slektning, ung, gammel, fast beamann)?
184. Var bealaget annerledes enn ved andre fester (f. eks. bryllup)?
185. Skulle beamannen være kledd på en bestemt måte, ha en stav med seg?
186. Hvordan skulle beamannen opptre?
187. Kan De meddele ordlyden til innbydelsen (beabønn)?
188. Skulle beamannen bevertes?
189. Var det skikk å sende bedebrev?
190. Hvor mange dager varte gravølet?

191. Hvor mange måltider hørte til?
192. Var det noen slags mat som ikke burde nyttes ved begravelsesmiddagen?
193. Var det noen forskjell på maten etter som den døde var gift eller ugift (f. eks. at det skulle spises grøt, en slags bruragrøt, dersom den døde var ugift)?
194. Skulle de nærmeste slektninger være fri for arbeidet med tilstelningen?
195. Skulle grenda på begravelsesdagen stanse arbeidet, til og med onnearbeid?
196. Hadde gjestene sendingene med seg, eller ble de sendt dagen i forveien?
197. Hvem kom i siste tilfelle med sendingen og skulle vedkommende ha sørgedrakt på seg?
198. Ble det holdt en liten tilstelning dersom sendingene ble sendt dagen i forveien?
199. Skulle sendingen være pyntet på en bestemt måte?
200. Kan De fortelle om hele og halve sendinger?
201. Kan De fortelle om overgangsformer fra de gamle flere dagers gravøl til mer enkle former?
202. Hvordan var det med alkoholforbruket etter at en hadde sluttet med å brygge maltøl hjemme?
203. Har man lagt merke til at hjemmebrygging og gammeldags sending holdt seg lenger ved gravøl enn ved andre gjestebud?
204. Ble sendingen i nyere tid avløst ved at man sender krans?
205. Husker noen når folk begynte å sende krans?
206. Ble kransen laget hjemme før og hvordan (av bar, lyng, potteblomster, av andre emner)?
207. Bruker man nå silkebånd på kranser med og uten på skrift og når begynte man med det?
208. Blir en eller flere kranser lagt på kisten i graven?
209. Blir kransene liggende på gravstedet (hvor lenge) eller blir de gjemt et annet sted etter begravelsen?
210. Hvordan er bevertningen ved begravelse nå? Nyter en alkohol?
211. Holder man begravelsesmiddag på hotell eller andre spisesteder?
212. Når begynte folk å avertere dødsfall i avisen?